

ВОВЕД

Дефинирање на работната содржина

Со промената на општествено-економското и политичкото уредување во Република Македонија, односно со напуштањето на социјалистичкиот начин на работење на стопанските ентитети и ориентацијата кон пазарното стопанисување, во почетокот на дведесеттите години од минатиот век, како неминовност се наметна потребата од промена на институционалните основи и претпоставки, што ги регулираат прашањата за основање и развој на бизнисот. Тоа се наметна како потреба уште повеќе со желбата и настојувањето на Република Македонија да стане дел од светското економско семејство, односно да биде активен “играч” на меѓународниот пазар, и тоа во две насоки: прво, со излез на домашните компании на странските пазари; и второ, со влез на странските компании на македонскиот пазар. И, не само тоа, туку воведувањето и развојот на пазарната економија и парламентарната демократија се наметнаа како суштинска претпоставка за изградба на Р. Македонија како модерна држава, што ќе може успешно да се развива на внатрешен план и да се вклучува во регионалните и светските интеграциски и развојни процеси.

Имајќи го тоа предвид, Република Македонија се соочи со предизвикот од воведувањето и развојот на новиот општествен систем што сосема е различен, односно спротивен од дотогаш владејачкиот систем на планска (командна) економија и еднопартиска (самоуправна) „демократија“. Во економската сфера на општествениот живот тоа значеше воведување на пазарната економија и воспоставувањето нов економски систем, а во сферата на политиката, пак, воспоставување на парламентарната демократија, односно политички систем на повеќепартиска демократија и поделба на власта на законодавна, извршна и судска, при што поединецот и неговите права и слободи стануваат централна точка на целиот општествен систем.

Во контекст на овие трансформациски процеси и реформи, а имајќи го предвид предметот и целта на овој труд, пред државата, покрај другото, се наметна и прашањето за преземање мерки и активности за институционално регулирање на условите за развој на бизнисот во Република Македонија. Оваа проблематика имаше суштинско значење за воведување на пазарната економија и воспоставување на новиот економски систем, според големото значење на економијата и економскиот развој за вкупниот развој на државата. Овој процес не беше лесен, со оглед на потребата од темелни и брзи промени и трансформации за воведување и развојот на функционалната пазарна економија со сите за неа својствени институции и механизми. Тоа особено беше важно заради негативните последици и ограничувања од повеќеденесното функционирање на претходниот систем и неможноста преку ноќ, односно брзо тие да се надминат и да се воведат, т.е. реално да се оживотвори новиот систем и целата институционална структура што е инхерентна на современите пазарни економии.

Токму ваквите определби пред државните органи го поставија прашањето за преземање мерки за институционално регулирање на условите за развој на бизнисот во Република Македонија, односно воведување такви процедури и постапки, што на потенцијалните инвеститори ќе им овозможат брз и ефикасен почеток на бизнисот, ослободен од бариерите и ограничувањата на претходниот систем, т.е. процедури што ќе го намалат времето од дефинирањето на идејата за бизнис до нејзината реализација.

Поради тоа, согледувајќи ги актуелните состојби и тенденции на бизнисот во Република Македонија, институционалните основи за регулирање на бизнисот се подигнаа на ранг на уставна категорија со тоа што во членот 55 од Уставот се дефинираа основите на економските односи, односно се поставија темелите за економскиот развој на Републиката.

Општо е познато дека економскиот развој во светот, па и во Република Македонија е детерминиран од низа економски и општествени фактори, чијашто релативна важност, со текот на времето, секако претрпува определени промени.

Еден од основните фактори, всушност, е бизнис окружувањето или честопати наречено бизнис климата, во коешто се јавуваат голем број економски и некономски промени. Во текот на историјата на национално ниво, како и во меѓународни рамки прашањето на бизнис окружувањето е решавано

со донесување и примена на различни мерки во надлежност на државата или на локално ниво, а сето во контекст на обезбедување подобри услови за потенцијалните инвеститори да започнат нов бизнис со што ќе се придонесе за економскиот развој на државата.

Оттука, подобрувањето на бизнис климата е еден од најважните фактори што, несомнено, влијае врз развојните текови на националните економии и затоа при евентуална анализа на условите за развој на економијата таа треба да се земе предвид. Бизнис климата има повеќекратно значење и секако претставува основа за општествено-економскиот развој. Нејзиното значење е во тоа што овозможува: континуиран процес на развој на економијата воопшто; зголемување на капацитетите на стопанските субјекти; задоволување на перманентно растечките потреби на општеството; обезбедување на општествениот стандард; зачувување на економската и политичката самостојност на државата; надминување на економската заостанатост и тн. Секако, тоа се влијанија на долг рок за решавање на клучните економски и развојни проблеми, а тие го поттикнуваат зголемувањето на способноста за мобилизирање на производните ресурси.

Токму од тие причини, подобрувањето на условите за бизнис претставува јадро на макроекономските политики на секоја влада и основа на економските програми на владите на Република Македонија.

Оттука, нема дилеми дека значењето што условите за бизнис го имаат врз развојот на Република Македонија е огромно, бидејќи само со повољно бизнис окружување земјата ќе може да ја напушти групата слабо развиени економии и да фати приклучок кон високоразвиените земји, а тоа може да биде реализирано преку влез на странски директни инвестиции, што ќе бидат поттикнати од повољната бизнис клима, создадена пред сè од надлежните државни органи на Република Македонија.

Долгогодишните истражувања покажуваат дека повољното бизнис окружување претставува најефикасен инструмент за мобилизација на слободните финансиски ресурси, работната сила и знаењето во функција на економски просперитет на националните економии.

Економско – правните, теоретските и емпириските сознанија ја потврдуваат оваа определба на Република Македонија, при што со сигурност укажуваат дека економскиот развој на голем број земји се потпира на создадените повољни услови за започнување нови бизниси. Имајќи го тоа

предвид, може да се заклучи дека бизнис окружувањето претставува особено значаен фактор за нови инвестициски зафати, а со тоа и за раст на бруто домашниот производ, преку којшто се обезбедуваат услови за просперитет на домашната економија. Овде слободно може да се напомене дека во претходниот период земјата не можеше да се пофали со некои позначајни развојни движења.

Имајќи го тоа во предвид, може да се акцентира дека од поодамна, па и денес, Република Македонија е сè “поагресивна” во своите настојувања да ја реализира трајната определба за вклучување во процесот на глобализација на светското стопанство. Токму затоа, транзициските процеси наметнаа повеќестрани и сложени промени во економскиот и општествениот развој на Република Македонија, а од нив главно се издвојуваат: пазарното отворање и свртеноста кон развојот на економските односи со странство што Република Македонија го направи во почетокот на минатата деценија, потоа реформите во економијата, односно сопственичката трансформација, системската рамка, мерките и инструментите за подобрување на условите за бизнис и др.

Тргувајќи од трајната определба на Република Македонија за вклучување во меѓународната поделба на трудот и неминовните сложени трансформации на економската структура, пред сè започнувањето нови бизниси, се презедоа значајни промени, особено во овозможувањето поедноставени постапки за реализација на новите бизнис идеи со административни ослободувања во постапките на овој процес, реформи во различните сфери од општественото живеење (даночната политика, катастарот, правосудниот систем и слично).

Во транзицискиот период, при изградбата на пазарниот модел на стопанисување, се наметнаа голем дел значајни проблеми, што ги натераа органите на власт да посветат огромно внимание на обезбедувањето стабилна инвестициска и бизнис клима. Голем број од присутните проблеми со коишто се соочуваа стопанствата во транзиција, беа: намаленото производство, високата невработеност, нискиот животен стандард, бавната и корумпирана администрација, неефикасното судство и слично. Токму тоа беа сигналите за преземање значајни мерки и чекори што ќе им помогнат на потенцијалните инвеститори во донесувањето на одлуките за започнување сопствен бизнис, односно ќе им овозможат услови што ќе имаат позитивно влијание, главно, врз националната економија, од една страна и инвеститорите, од друга страна.

Анализирајќи ја состојбата на пазарот во којашто денес работат домашните и светските компании, се чини дека за Република Македонија не постои друга алтернатива за остварување траен и стабилен развој, освен обезбедувањето стабилна и повољна бизнис клима. Ова, секако, не е само затоа што Република Македонија е мала и недоволно развиена земја и што до пред речиси две децении иманентен ѝ беше различен општествено - политички поредок, туку, пред сè, поради државно воспоставените бариери во слободниот протек на стоки, услуги и капитал, потоа бирократизираната администрација, тромото и неажурно судство, навлезената корупција во сите пори на општественото живеење и слично. Очигледно е дека државата треба да расчисти со овие слабости и да се вклучи во меѓународната поделба на трудот со создавање услови за развој на економските субјекти што ќе можат да работат во сигурно окружување, неоптоварени со непотребните администрирања и губењето време пред најразлични служби и шалтери.

Унапредувањето и оформувањето на бизнис окружувањето, а истовремено и подобрувањето на инвестициската клима преку мерките и инструментите за олеснување на условите за бизнис во Р. Македонија претставувало и сè уште претставува значајна претпоставка заради вклучување на нејзината економија во светското стопанство, односно асоцирање и идно интегрирање во евроатланските структури. За остварување на ваквата определба државните органи посветуваат соодветно внимание, а тоа за последица има склучување на десетици билатерални договори за привлекување на странските инвеститори да вложуваат во Македонија, при што како најзначајни се споменуваат договорите за даночни олеснувања и избегнување на двојните оданочувања.

Од овие причини, подобрувањето на условите за бизнис во Република Македонија треба да претставува *spiritus movens* за економскиот раст и развој. Определбата за создавање повољно бизнис окружување подразбира не само привлекување на инвеститорите (домашни или странски), туку и унапредување на технолошкиот развој, зголемување на квалитетот на производите и услугите, максимално искористување на знаењето и квалификациите на вработените и тн.

Во тој контекст, подобрувањето на условите за бизнис предизвикува голем интерес кај научната мисла и стопанската практика, бидејќи само така ќе се овозможи интернационализација на капиталот и ќе се создадат можности за деловна соработка меѓу стопанствата на сите земји, што е предуслов за нов и

динамичен светски економски развој. Во последно време во Република Македонија мерките и инструментите за подобрување на условите за бизнис добиваат сè позначајно место, како во науката, така и во агендите на надлежните органи. Условите за бизнис, поради круцијалноста што ја имаат за развојот на секоја национална економија, кај државните органи, па и кај бизнис секторот секогаш претставувале предизвик за прифаќање нешто ново и подобро, но предизвикувале и скепса од тоа како инвеститорите ќе ги сфатат и ќе ги (зло)употребат донесените мерки и инструменти.

Затоа, современата научна мисла посветува значаен простор токму на истражувањето на актуелните состојби и тенденции на бизнисот, неговите институционални аспекти и насоките, мерките и инструментите за подобрување на условите за деловните активности. Токму тоа беше една од двете најважни причини што придонесоа за определбата во овој докторски труд предмет на истражување да биде оваа проблематика. Втората, а можеби поважна причина за ваквата определба, беа состојбите, процесите и перспективите за воспоставување и имплементација на институционалните претпоставки за подобрување на условите за бизнис во Република Македонија. Ова се презеде, главно, заради досегашните незадоволителни резултати во економската транзиција на Р. Македонија за што, секако, покрај другото, придонесоа слабостите, пропустите и бавноста во воспоставувањето и успешната имплементација на институционалните претпоставки за подобрување на условите за бизнис во нашата држава.

Токму императивот за подобрување на условите за бизнис го наметна мотивот за предмет на истражување на оваа докторска дисертација да бидат **институционалните претпоставки за подобрување на условите за бизнис во Република Македонија.**

Цели на истражувањето

Определбата докторската дисертација да го носи насловот *Институционални претпоставки за подобрување на условите за бизнис во Република Македонија* резултираше од значењето и актуелноста на оваа проблематика, односно дилемите што произлегуваат од неа, како и од

вниманието со коешто во економската теорија и практика се третираат условите за бизнис во Република Македонија. Оттука произлегува и примарната цел на ова истражување, а тоа се актуелните состојби, тенденции и перспективи во бизнисот на Република Македонија, опсервирани низ институционалните аспекти за бизнис и насоките, мерките и инструментите што државата ги презема, односно треба да ги презема за подобрување на општите услови. Целта на подобрувањето на условите е стабилизирање и развој на македонската економија и нејзино што побрзо и поуспешно вклучување во меѓународната поделба на трудот и интегрирање во светската економија.

резиме: Вака дефинираната основна цел на истражувањето, сама по себе, ја определува и структурата на трудот, а со тоа и посебните цели што произлегуваат од оделните фази, односно сегментите на истражувачкиот процес, и тоа во функција на остварување на најважната цел на истражувањето.

Резултат: Токму затоа трудот е поделен во четири дела што, заедно со воведот и заклучните согледувања, претставуваат логична и меѓусебно поврзана целина.

општо: Притоа, во воведниот дел, вообичаено, се дефинираат предметот, целите и методите на истражувањето.

Во првиот дел, пак, се дефинира и детално елаборира теоретско-методолошкиот приод кон истражувањето на бизнис климата и нејзините детерминанти.

аспект: Во тој контекст, првиот дел е посветен на анализа на бизнисот и бизнис климата за потоа детално да се елаборираат бројните детерминанти на бизнисот, институционалните аспекти на бизнисот, значењето на бизнис климата за успешноста на бизнисите и ограничувачките елементи во текот на работењето на компаниите.

Македонија: Насловот и структурната поставеност на дисертацијата го определува токму значењето на овој дел од трудот за натамошниот тек на истражувачкиот процес. Имено, во овој дел јасно се определува теоретско – методолошкиот пристап, што кај ваквите комплексни интердисциплинарни истражувачки потфати има суштествено значење за поставувањето, развојот и остварувањето на основната, т.е. посебните цели на трудот. Ова е потенцирано со оглед на тоа што во овој вид истражувања не е можно да бидат опфатени и детално елаборирани сите аспекти на бизнисот и бизнис климата, ниту пак сите институционални аспекти. Заради тоа, истражувачкиот напор е насочен кон, најзначајните институционални аспекти, односно кон претпоставките за

подобрување на условите за бизнис во Р. Македонија. Сите делови на трудот се поврзани во една логична целина и имаат експонираност што ја наметнува структурата и обемноста на истражувањето.

Во наредниот дел истражувањата се насочени кон актуелните состојби и тенденции на бизнисот во Република Македонија. Имено, најнапред се прави глобален осврт на современите светски тенденции за основање и развој на бизнисите, а се разработени и определени модели за поддршка на условите за бизнис во одделни земји. Преку компарирање на сознанијата од претходните истражувања со условите за бизнис во Република Македонија се обезбеди реалната научна подлога за утврдување на состојбите и процесите во креирањето, основањето и развојот на бизнисите во Република Македонија. Заради заокружување на овој сегмент од истражувањето беше неминовна анализа на економските и некономските фактори, што влијаат врз бизнисот во Република Македонија, а притоа посебно внимание се посвети на влијанието на меѓународното окружување врз условите за бизнис во Републиката, како и процесот за интеграција на Република Македонија во Европската унија и НАТО како и на анализата на нивото на глобализираност на македонската економија.

Третата глава од оваа дисертација е посветена на разработката на институционалните аспекти на бизнисот во Република Македонија, при што во почетокот од истражувањето вниманието беше насочено кон влијанието на овие аспекти, односно се направи обид да се одговори прашањето: како функционирањето на економскиот, правниот и политичкиот систем на Република Македонија влијае врз можностите за бизнис? Во продолжение е разработена макроекономската рамка за развој на бизнисот со посебен акцент на карактеристиките на поранешните стопански системи во Република Македонија. Тоа, всушност значеше создавање подлога за анализа на елементите на стопанскиот систем на Република Македонија и условите за трансформација на бизнисот во текот на транзицијата во земјата. Од анализите на системските услови за креирање, промоција и реализација на нови бизниси, како и условите за нивно финансирање произлегоа одделни сознанија за состојбите и можностите за финансиска поддршка на бизнисот и капацитетот на финансиските институции, односно нивната политика и стратегија за обезбедување поволно бизнис окружување.

И, на крајот, четвртиот и последен, но не помалку значаен дел, што воедно е и најобемен, преку спроведените истражувања, нуди одделни одговори

за подобрување на насоките, мерките и инструментите во Република Македонија за подобрување на условите за бизнис. Во таа смисла, поради важноста на испитуваната проблематика во почетокот и на крајот се елаборирани насоките и мерките за забрзување на процесите за изградба и развој на Р. Македонија како современа пазарна економија и парламентарна демократија. Имено, овде се елаборираат насоките што се однесуваат на натамошниот развој и поефикасното функционирање на економскиот, политичкиот и правниот систем, односно вкупниот општествен систем. Оттука се согледува и значењето на институциите за економскиот и вкупниот општествен развој, а тоа е елаборирано во третиот сегмент од овој дел. Само со развој на институциите и нивно прилагодување на современите движења Р. Македонија ќе може успешно и побрзо да ги оствари своите стратегиски цели за зачленување во НАТО и ЕУ. Од друга страна, пак, зачленувањето во НАТО и ЕУ за Р. Македонија ќе има непроценливо значење за подобрување на нејзината стабилност и општествениот развој. Оттука, на повеќе места во текстот и од различни аспекти се елаборира токму оваа проблематика. Постои тесна корелациска врска меѓу евро-атланските интеграции и зголемувањето на нивото на глобализираност на македонската економија. Според согледувањата од истрагите и од добиените резултати тоа има особено значење за натамошниот развој на македонската економија. Заради тоа е потребно, преку подобрување на условите за бизнис да се создадат институционални и други претпоставки што ќе доведат до зголемување на микроекономската ефикасност на економијата. Исто така, преку економската политика и успешното функционирање на институциите ќе се поттикнуваат извозноориентираните стопански субјекти и да се придонесува за олеснување на трговијата. Во третиот, воедно и најобемен сегмент од овој дел на трудот, се дефинираат институциите и нивните надлежности на државно и локално ниво, т.е. нивното дејствување за подобрување на бизнис климата. Потоа се опфатени реформите во различни области од општествениот систем, и тоа почнувајќи од реформите на правосудниот систем, јавната администрација, па сè до човечките ресурси и образованието, а сето тоа во функција на подобрување на условите за бизнис. Реформите во овие сфери треба да се одвиваат во континуитет и да бидат така конципирани што на потенцијалните инвеститори ќе им влејат доволно сигурност дека нивните бизнис одлуки ќе бидат реализирани на реално стабилно економско окружување.

Разработката на влијанието што меѓународните организации го имаат врз условите за поддршка на бизнисот во Република Македонија претходи на следниот сегмент на овој дел од истражувањето во којшто се изнесени резултатите како одговор на прашањата за можностите за дејствување на претприемачите преку преземање конкретни бизнис активности.

Во завршниот дел на четвртото поглавје е даден пример за развој и имплементирање на интегриран систем за регистрација на бизниси со услови и постапки во согласност со законските решенија. Притоа е понудено решение во дизајнирање и имплементација на интегриран систем за регистрација на бизнис, што секако ќе даде придонес при носењето на деловните одлуки, имајќи ги предвид предизвиците при имплементацијата на новите бизнис идеи, односно постапките и роковите од појавата на бизнис идејата до нејзиното економско ефектуирање.

Сите овие проблеми и противречности што се поврзани со условите за бизнис ја доведуваат во прашање иднината на стопанското работење и економската моќ како на граѓаните, така и на државата. Токму затоа се поаѓа од идејата што многумина ја имале и во минатото (кога човештвото се соочувало со навидум нерешливи проблеми) науката да даде свој придонес во трасирањето на патот за излез од ваквите состојби.

Неопходноста од решавањето на овие прашања произлегува од потребата да се физиомира бизнис окружувањето за да можат потенцијалните инвеститори да ги реализираат новите бизнис идеи, а со тоа да се овозможи економски просперитет на националната економија во целина.

Напорите што на овој план ги правеше научната мисла во минатиот период честопати беа лимитирани од различни причини, главно, поради идеолошките убедувања. Меѓутоа, со промената на општествено-политичкото уредување, т.е. со отвореноста на македонската економија и нејзиното зачленување во низа регионални и меѓународни организации, потоа со процесите за асоцијација и интеграција во евроатланските структури, всушност, се создаваат можности за решавање на ова горливо прашање. Оттука потекнува и предизвикот да се истражува ова комплексно подрачје поврзано со проблемот за подобрување на условите за бизнис во Република Македонија.

Во таа смисла, извршеното истражување ги потврдува констатациите дека условите за бизнис на најдиректен начин влијаат да се остварат